

UOT 339.54:336.24

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

Rzayev Pərviz Qafar oğlu*
Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - milli iqtisadiyyatın inkişafının və sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, daxili bazarın qorunması istiqamətində optimal tarif tənzimlənməsi problemlərinin öyrənilməsi və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla səmərəli mexanizmlərin tətbiqinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması və sahibkarlığın dəstəklənməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - xarici ticarətin tarif tənzimlənməsi sahəsində mövcud problemlərin üzə çıxarılması baxımından daha geniş araşdırmaların aparılması tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - gömrük sərhəddindən keçirilən bütün maddi və intellektual mülkiyyət obyektləri üzərində aparılan iqtisadi tənzimləmə mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılması.

Açar sözlər: *xarici ticarət əməliyyatları, gömrük tarifi, gömrük rüsumları, vergilər.*

*AZ1040. Bakı ş. Sabunçu rayonu, Bakıxanov qəs., Ü.Rəcəb küçəsi, 1.
perviz595959@mail.ru

1. Giriş

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi əlaqələr bəşər tarixində ölkələrin iqtisadi və sosial rifahının yaxşılaşmasında mühüm rola malikdir. Beynəlxalq təcrübədə dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsinin miqyasından asılı olaraq proteksionist ticarət siyasəti və azad ticarət siyasəti bir-birindən fərqləndirilir. Proteksionizm daxili bazarı xarici rəqabətdən qorumaq üçün ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif alətlərinin istifadəsi yolunda mövcud olan dövlət siyasətidir. Azad ticarət tələb və təklifin təsiri ilə azad bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilən xarici ticarətə minimal dövlət müdaxiləsinə özündə ehtiva edən dövlət siyasətidir.

Məlum olduğu kimi bazar iqtisadiyyatında dövlət ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması və ümummilli maraqların qorunması naminə xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi kriteriyalarından asılı olaraq o müxtəlif metodlar vasitəsilə (*iqtisadi, inzibati, tarif və qeyri-tarif*) həyata keçirilir [2].

Qeyd olunmalıdır ki, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış iqtisadi inkişaf konsepsiyasının uğurla reallaşmasının məntiqi nəticəsidir ki, bu gün respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi istiqamətində sistemliliyə, ÜTT-yə üzv olmaq istiqamətində bir çox maneələrin aradan qaldırılmasına, milli mənafeələrinin qorunması istiqamətində əsaslı irəliləyişlərə nail olunmuşdur.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2010-cu ildə respublikamızda qeydiyyatda olan hüquqi və fiziki şəxslər dünyanın 147 ölkəsindəki tərəfdaşları ilə 27,9 milyard ABŞ dolları məbləğində idxal-ixrac əməliyyatları aparmışlar. Xarici ticarət dövriyyəsinin 21,3 milyard dollarını və ya 76,4%-ni ixrac olunmuş mallar, 6,6 milyard dollarını və ya 23,6%-ni idxal edilmiş məhsullar təşkil etmişdir. 2009-cu illə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 34,1%, o cümlədən ixrac 45,1%, idxal 7,8% artmışdır [1].

Qlobal səviyyədə proteksionizmin yeni qaydaları tətbiq olunur. Belə ki, həmin qaydalara görə, əgər idxalçı ölkənin milli sənayesi idxaldan ziyan çəkərsə, onda bir tərəfli qaydada gömrük rüsumlarını artırma bilər. Gömrük tarifləri əvəzində qeyri-tarif vasitələri – texniki, ekoloji standartlar və tələblər daha geniş tətbiq olunmaqdadır. Proteksionist siyasətin belə inkişafı azad ticarətin daha üstün inkişafı ilə müşayiət oluna bilər.

Proteksionizm və azad ticarətin birlikdə mövcudluğuna xarici ticarətdə idxalın dövlət stimullaşdırılması da əlavə olunur. Bir sıra elm tutumlu sahələrdə fundamental tədqiqatları aparmaqdansa, bir sıra ölkələr həmin məhsulların idxalına üstünlük verirdilər.

Bu baxımdan xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi məsələləri olduqca aktualdır.

2. Xarici ticarət siyasətinin əsas xüsusiyyətləri

Tarixi-xronoloji nöqteyi nəzərdən xarici ticarət siyasətinin baza konsepsiyalarını merkantilizm, proteksionizm və azad ticarət siyasəti təşkil edir.

Xarici ticarətin merkantilist siyasəti belə hesab edirdi ki, milli mövqelərin möhkəmlənməsi üçün dövlət:

- müsbət ticarət balansını dəstəkləməli,
- tariflər, kvotalar və ticarət siyasətinin digər vasitələrilə müsbət ticarət saldosuna malik olmaq üçün xarici ticarəti tənzimləməli,
- xammal ixracını qadağan etməli və ya ciddi məhdudlaşdırmalı, ölkə daxilində hasil olunmayan və qızıl ehtiyatının toplanmasına imkan verən xammalın rüsumsuz idxalına icazə verməlidir və s.

Azad ticarət modeli ideal məzmun daşıyır və bütövlükdə xarici ticarət siyasətinin birmənalı olaraq yönəldilməsi istənilən başlıca məqsədlərdən biridir. Göstərilən səmərəli yanaşma əsasən aşağıdakı amillərə əsaslanır:

- proteksionist tədbirlərə əsaslanan effektivlik itkisindən yaxa qurtarmaq yalnız azad ticarət rejiminin tətbiqi ilə mümkündür,
- azad ticarət siyasəti istehsal və istehlakın təhrif olunmuş stimullarını aradan qaldırmaqla bərabər, əlavə fayda əldə etməyə imkan verir,
- müasir qloballaşma şəraitində azad ticarət xarici ticarət siyasətinin ən optimal variantıdır [8].

Proteksionizm xarici ticarət siyasətini bir forması olmaq etibarını ilə öz təkamül prosesində üç mərhələdən (*azad rəqabət, inhisar və müasir dövr*) keçmişdir. Müasir xarici ticarət siyasəti əslində bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər kompleksində baş verən proseslərin daxili məntiqinə uyğun şəkildə milli iqtisadi və siyasi amillərin qarşılıqlı təsirindən formalaşan mürəkkəb sistemdir [2].

Qeyd etməliyik ki, respublikamızda dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasəti həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin məqsədini gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin tənzimlənməsi vasitələrindən daha səmərəli istifadənin təmin edilməsi, daxili bazarının qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edilməsi və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər məsələlər təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti gömrük işini beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəldir. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikası sovetlər ittifaqı dövründə müstəqil gömrük siyasəti yerinə yetirməmişdir, onda aydın olur ki, bugünkü müstəqil gömrük siyasətimizin yaşı gəncdir və gömrük işi sahəsində mütərəqqi beynəlxalq təcrübə və milli mənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla dəyərli tədqiqatlara ehtiyac vardır. Azər-

baycanın sürətli sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan gömrük qanunvericiliyi yaradılmalı və bu istiqamətdə tələblərə cavab verməsi üçün qanunvericilik aktları təkmilləşdirilməlidir. Bu qloballaşan dünyada ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi məkana inteqrasiyası yolunda mühüm məsələdir.

Dövlətlərin müasir ticarət siyasəti proteksionist və azad ticarət siyasətlərinin həm inkişafı, həm də qarşılıqlı mübarizəsi meylləri ilə fərqlənir. Bu siyasətlərin hər bir istiqaməti müəyyən dövrlərdə üstünlük təşkil etmişdir. Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı xarici bazara çıxışa şərait yaradır ki, bunsuz da respublika iqtisadiyyatının inkişafı sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla ilk növbədə rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və inkişafına əsaslanmalıdır.

3. Xarici ticarətin tarif tənzimlənməsi

Müasir dövrdə tarif metodu xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin iqtisadi əsasları kimi çıxış edir. Həmin metod birmənalı şəkildə daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilmişdir. Tarif tənzimlənməsi sistemində həlledici rolü idxal rüsumları oynayır. Ümumiyyətlə nəzəri baxımdan «xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi» anlayışına münasibətdə tədqiqatçılar müxtəlif mövqələrdən yanaşırlar. Bir qrup tədqiqatçılar hesab edir ki, xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə yalnız rüsumlar vasitəsilə tənzimləmə başa düşülməlidir, çünki gömrük tarifi yalnız gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusudur. Digər qrup tədqiqatçılar israr edirlər ki, xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə bütün gömrük ödənişləri (*vergilər, rüsumlar, haqq və yığımlar*) ilə tənzimləmə nəzərdə tutulur [6].

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi anlayışı özündə yalnız gömrük rüsumları ilə deyil, həmçinin bütün gömrük vergi və digər yığımları ilə tənzimləməni də ifadə etməlidir. Çünki gömrük işində «gömrük tarifi» anlayışı bir qayda olaraq gömrük rüsum və vergilərin (*əlavə dəyər vergisi, aksiz və yol vergisi*) ümumi ifadə forması kimi qəbul edilir. Tarif tənzimlənməsi mexanizmi öz fəaliyyətinə gömrük sərhədindən keçirilən hər hansı obyekt haqqında məlumatların gömrük orqanlarına bəyan olunduğu andan başlamış hesab olunur. Bu mexanizmin fəaliyyətinin bitmə anı kimi isə mövcud normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun olaraq ödənilməli olan rüsum və vergilərin hər hansı bir formada (*nağd, bank təminatı, girov və s.*) gömrük orqanlarına ödənilməsi anı müəyyən edilir [5].

Fikirimizcə, ikinci qrup tədqiqatçıların baxışları reallığı daha çox əks etdirir. Bu mövqedən tədqiqatı məqsədəuyğun hesab edirik. İqtisadçıların yekdil fikiri əsas götürülməklə gömrük işində tarif tənzimlənmələrinə dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrə qiymətəmələgətirmə mexanizmi vasitəsilə təsir göstərən tədbirləri kimi baxılmalıdır.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən bütün maddi və intellektual mülkiyyət obyektləri üzərində aparılan iqtisadi tənzimləmə aləti başa düşülməlidir. Belə iqtisadi tənzimləmə alətinin xarici ticarət sferasında aparılan əməliyyatlara müdaxiləsi isə artıq işlək bir mexanizm yaradır. Məhz bu mexanizm bütün gömrük münasibətlərinin mövcudluğunu şərtləndirir. Buna görə də bu mexanizmin dəqiq öyrənilməsi zəruriliyini nəzərə alaraq mühüm bir istiqamət kimi tədqiq edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin bütün elementlərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda aydınlaşdırılması bu mexanizmin ümumi mahiyyətinin dərk olunması üçün yeganə istiqamət hesab olunur. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin hüquqi əsasını «Gömrük tarifi» haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu təşkil edir. Respublikamızda daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilir [3].

Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi malların təsviri və kodlaşdırılmasının Harmonik Sistemi üzrə qurulmuşdur. Bu da beynəlxalq təcrübəyə və standartlara tam cavab verməklə yanaşı tarif sistemində şəffaflıq yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi respublikada iqtisadi artım, müəssisələrin bərabər hüquqlu rəqabət əsasında inkişafı və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaqla bərabər ixrac yönümlü istehsalın artırılmasına imkan verir.

4. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsi metodları

Dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə istiqamətlərinin əsas hissəsi daxili bazarın xarici rəqabətin arzuolunmaz təsirindən mühafizəsinə yönəldiyindən bu vəzifələr əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Tarif tənzimlənməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin həm ənənəvi, eyni zamanda aktiv istifadə edilən vasitələrindən hesab edilir.

Tarif tənzimlənməsi əmtəələrə idxal və ixrac rüsum dərəcələrinin müəyyən edilməsi yolu ilə həyata keçirilir və dövlət həmin rüsum dərəcələrini müəyyən dövr ərzində qaldırıb-endirməklə xarici iqtisadi fəaliyyəti, bir sözlə xarici ticarəti tənzimləyir. Tarif tənzimlənməsi milli iqtisadi təhlükəsizliyin müdafiəsini, ictimai qaydaların, insanların həyat və sağlamlığının, cəmiyyətin əxlaqi və mənəvi dəyərlərinin qorunmasını, həmçinin ölkənin gömrük sərhədlərindən əmtəələrin keçirilməsi zamanı gömrük ödənişləri alınması yolu ilə dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin doldurulmasını təmin edir. Gömrük tarifinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- ölkə üzrə idxalın əmtəə strukturunun səmərəliləşdirilməsi;
- ölkə ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətinin təmin edilməsi;
- valyuta sərvətlərinin ölkənin gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarətin təşkil edilməsi;
- ölkədə əmtəələrin istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şəraitin yaradılması;
- ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması;
- ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaradılması.

Müasir dövlətin gömrük tarifi - ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsinin əsas vasitəsidir. Tarifin təşkil edilməsində bir neçə əsas istiqamətlər vardır ki, onlar tarifin əhəmiyyətli olmasına təsir edir. Bunlar əsasən tətbiq edilən gömrük rüsumları növlərinin seçilməsi, tariflərin strukturunun formalaşdırılması, tarif təsnifatı sisteminin işlənilməsi, gömrük rüsumu tutulması məqsədilə idxal olunan malların mənşə ölkəsinin müəyyənlişdirilməsi metodikasının hazırlanması istiqamətləridir. Gömrük tarifinin iqtisadi rolu onunla bağlıdır ki, rüsumlar, malın qiymətinə təsir edərək və milli bazarı qoruyaraq, kapital yığıma, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində mənfəətin normasına və yaranma templərinə aktiv təsir göstərir, istehsalın milli və beynəlxalq şəraitdəki fərqlərini tarazlaşdırır.

Misal üçün «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir [7].

Gömrük tarifinin hesablanması və ödənilməsi mexanizmi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- vergitutma (*hesablama*) bazasının müəyyən olunması,
- malın mənşə ölkəsinin müəyyən olunması,
- Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə (*mal*) Nomenklaturasına uyğun olaraq mal kodunun müəyyən edilməsi,
- güzəştlərin və preferensiyaların dəyişməsinə baxılması,
- gömrük rüsum və vergilərin müəyyən olunmuş qaydada hesablanması və ödənilməsi.

Gömrük tarifinin qiymətyaradıcı rolu (*idxal malının qiymətini artıran dəyər bariyerinin yaradılması*) daha çox nəzərə çarpır. Bu rol mallar üzrə müxtəlifdir. Bəziləri (*xammal, yarım fabrikatların bəzi növləri*) üzrə az əhəmiyyətli, digərləri (*hazır sənaye məmulatları və kənd təsərrüfatı malları*) üzrə isə çox əhəmiyyətlidir.

Gömrük rüsumu - əmtəələr ölkənin gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılarəkən gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm

də bu cür idxal və ixracın mühüm şərtidir. Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir [7]:

- advalor - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan;
- spesifik - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan;
- kombinə edilmiş - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

Gömrük rüsumları üç əsas funksiyanı (*fiskal, proteksionist və balanslaşdırıcı*) yerinə yetirir. Gömrük rüsumları bütün sərhədboyu dövriyyəyə şamil olunur. Gömrük rüsumları gömrük sərhəddini keçməsi faktı ilə qüvvəyə minən və xarici ticarət dövriyyəsi mallarına tətbiq edilən dolaylı vergi növ müxtəlifliklərindən biridir. Gömrük rüsumları bütün əsas vergi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirmişdir:

- gömrük rüsumlarının ödənişi də məcburi xarakter daşıyır və dövlət hakimiyyət məcburiyyəti ilə təmin edilir;
- gömrük rüsumları göstərilən xidmətin əvəzi deyil və qarşılıqsız tutulur;
- gömrük ödənişlərindən daxilolmalar konkret dövlət xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulmamışdır.

Gömrük rüsumlarının vergi təbiətli olması onları daha çox gömrük yığımları ilə müqayisə məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin etdikdə gözə çarpar. Gömrük rüsumlarından fərqli olaraq, gömrük yığımları - mal qismində ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayiət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən kommersiya nəqliyyat vasitələrinin gömrük rüsumlaşdırılmamasına görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş ödəmələrdir. Deməli, gömrük yığımları idxal və ixraca məşğul olanlara gömrük orqanlarının göstərdiyi xidmətin qarşılığında aldığı ödəmələrdir. Verginin bütün əsas elementləri gömrük rüsumlarına da xasdır. Vergi sistemində olduğu kimi, gömrük rüsumlarına da güzəştlər tətbiq olunur.

Tarif güzəştləri (*tarif preferensiyaları*) dedikdə, ölkənin ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, əmtəənin preferensial gətirilməsi (*çıxarılması*) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür.

Ümumiyyətlə isə dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində tarif aparatının rolu sonsuzdur. Çünki qeyri-tarif tənzimlənmələrindən fərqli olaraq, tarif tənzimlənməsi əsas etibarlı ilə özünün keçərlilik və daimilik xüsusiyyəti ilə seçilir [4].

5. Gömrük sferasında vergitutma bazası və onun müəyyən edilməsi

Vergitutma bazası dedikdə gömrük rüsum və vergilərin hesablanması üçün müəyyən olunan istinad nöqtəsi başa düşülür. Yəni qısa desək, xarici ticarət əməliyyatlarının aparılması zamanı gömrük rüsum və vergiləri nəyə əsasən hesablanırsa,

həmin obyekt mövcudluğunun fiziki (*maddi formada*) və ya virtual (*maddi şəkildə mövcud olmayan, lakin hər hansı bir maddi obyektə ifadə olunan*) olmasından asılı olmayaraq vergitutma bazası hesab edilir.

Gömrük tarif tənzimlənməsi zamanı vergitutma bazası kimi fiziki mal vahidinin müəyyən olunması həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən tam aydın və sadə olduğundan onun şərh olunmasına ehtiyac duyulmur. Bundan başqa fiziki mal vahidi əsasında hesablanan spesifik gömrük ödənişlərinin dünya gömrük işində tədricən imtina olunması və onların öz yerini gömrük dəyərinə əsasən hesablanan advalor gömrük ödənişlərinə verməsi bizi xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi zamanı vergitutma bazası kimi gömrük dəyərinin şərhinə daha çox yer ayırmağa istiqamətləndirir. Bu amillər nəzərə alınmaqla vergitutma bazası kimi gömrük dəyəri aydınlaşdırılmalıdır. Malların gömrük sərhədindən keçirilməsi zamanı vergiqoyma bazasının təyin edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsində həm dövlət həm də kommersiya dairələri maraqlıdır. Gömrük dəyəri gömrük ödənişlərinin hesablanması bazası hesab olunur. Malın gömrük dəyəri malın faktura dəyərindən və malın statistik dəyərindən fərqləndirilməlidir [6].

6. İdxal-ixrac əməliyyatlarında gömrük dəyəri və onun təyin olunması mexanizmi

Gömrük dəyəri, adından da göründüyü kimi, malın yalnız gömrük məqsədləri - gömrük ödənişlərinin hesablanması, oxşar (*identik*) malların gömrük dəyərinin müəyyən olunması, cərimələrin tutulması, gömrük statistikasının aparılması və s. digər gömrük məqsədləri üçün istifadə olunan dəyəridir.

Əmtənin gömrük dəyəri - aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunan dəyəridir.

- əmtədən rüsum tutulması üçün;
- xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük statistikasının aparılması, ticarət-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən xarici iqtisadi əməliyyatlara valyuta nəzarəti;
- bu sahədə bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər.

Xarici ticarət əməliyyatlarının iştirakçılarının mövqeyi baxımından bu dəyər onlarla (*mal göndərənlər, mal alanlar və daşıyıcılar*) gömrük orqanları arasında gömrük münasibətlərinin əmələ gəlməsi ilə yaranır və bu münasibətlərin bitməsi ilə xitam olunur. Habelə malın gömrük dəyəri xarici ticarət əməliyyatlarının subyektləri arasında olan heç bir hesablaşmada əsas dəyər forması kimi götürülmür ki, bu da gömrük dəyərinin yalnız gömrük məqsədləri üçün istifadə olunduğunu deməyə əsas verir. Lakin yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, gömrük dəyəri işdə gömrük məqsədləri üçün istifadə olunsada o, ilkin mərhələdə gömrük orqanları tərəfindən deyil, deklarant tərəfindən müəyyən edilir. Bu mənada malın gömrük dəyərinin gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilməsi fikirini doğru saymaq olmaz. Gömrük orqan-

ları yalnız gömrük dəyərinin düzgün və dəqiq müəyyən olunmasına nəzarət funksiyasını həyata keçirirlər. Sadəcə olaraq gömrük dəyərinin müəyyən olunmasında gömrük orqanlarına həddindən çox nəzarət səlahiyyəti verildiyindən və deklarant üçün gömrük qiymətləndirilməsi qaydalarının bütün çərçivəsi gömrük orqanları tərəfindən direktiv, birtərəfli və şərti qaydada müəyyən edildiyindən, normativ-hüquqi aktlarla möhkəmləndirildiyindən kənarında gömrük dəyərinin gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilməsi kimi yanlış təəssürat yaranır.

Dünya dövlətlərinin gömrük işini aparan orqanlarında gömrük dəyərində aid əsas prinsip və normalar mütəxəssislər arasında «Gömrük dəyər kodeksi» adlandırılan, Tarif və Ticarət üzrə Baş Sazişin - GATT-ın (*General Agreement on Tariffs and Trade*) VII maddəsinin tətbiqi üzrə rəsmi razılaşmanın müddəaları ilə təsbit edilmişdir. Bu akta görə malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı 6 üsuldan istifadə olunmalıdır [6]:

Gömrük dəyərinin deklarant tərəfindən müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuş üsullara uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə gömrük orqanı nəzarət edir. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün təklif olunan üsulların hər biri müəyyən edilmiş ardıcılıqla həyata keçirilir. Hər sonrakı üsul özündən əvvəlki üsul tətbiq edilmədikdə, daha dəqiq desək tətbiq oluna bilmədikdə tətbiq olunur. Yalnız dəyər toplana və çıxılma üsullarının istənilən ardıcılıqla tətbiq olunmasına yol verilir. Çünki aşağıda da göstəriləni kimi bu üsullar - dəyər toplana və çıxılma üsulu anlayışca fərqli olsalar da mahiyyətcə eynilik təşkil edir.

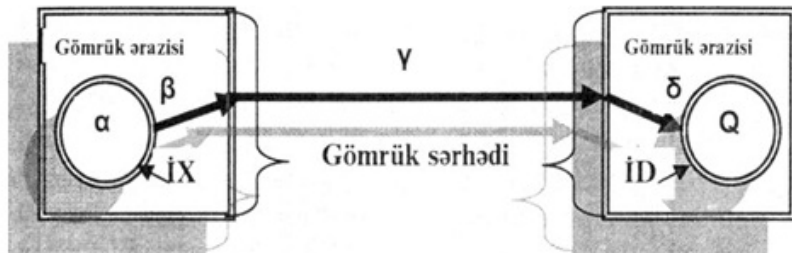
I üsul. İdxal olunan malların sövdələşmə qiymətinə uyğun olaraq onun dəyərinin qiymətləndirilməsi üsulu gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsuludur. Bu üsulda malın gömrük dəyəri sövdələşmə qiyməti üzərində hesablanır və mal üçün ilkin olaraq sövdələşmə qiyməti müəyyən edilir. Sövdələşmə qiyməti - malın, ölkənin gömrük sərhədindən keçirilərkən gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan, lakin sərhəddən keçirilməsinə qədər hələ ödənilməmiş qiymətidir. Deməli, sövdələşmə qiyməti dəqiqləşdirildikdən sonra malın gömrük dəyəri hesablanmağa başlayır və bu sövdələşmə qiymətində nəzərə alınmayan aşağıdakı xərc maddələri də həmin qiymətə daxil edilir:

- malın ölkənin gömrük ərazisi hesab olunan hər hansı bir məntəqədə gətirilməsinə çəkilən bütün xərclər,
- alıcı (*idxalatçı*) tərəfindən çəkilən bütün köməkçi xərclər,
- alıcı tərəfindən birbaşa və dolayı yolla ödənişsiz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və ya satılması ilə əlaqədar olaraq aşağı qiymətə təqdim olunmuş malların və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsi.

Demək, gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin I üsulunda sövdələşmə qiymətinin üzərinə əlavə olunan əksər xərc maddələri idxalatçının çəkdiyi xərclərə aiddir. Bu ilk görünüşdə adi bir kargüzarlıq aləti kimi görünərsə də əslində xarici ticarət

əməliyyatlarında milli subyektlərin müdafiəsinə yönəldilmiş gömrük siyasətinin bir hissəsidir. Gömrük orqanları alıcının çəkdiyi xərclərin bir hissəsini gömrük dəyərində daxil etməklə onu artırır və dəyərin artması ilə paralel artan rüsum məbləği ilə milli subyektlərin çəkdiyi xərclərin bir hissəsini kompensasiya edir. Xərclərin bu cür yenidən bölgüsü dolayı xarici iqtisadi siyasət aləti hesab olunur və iş zamanı onun fəaliyyəti hiss olunmadığından bu aləti nə inzibati, nə də iqtisadi tənzimləmə və-sitəsinə aid etmək mümkün olmur.

Gömrük dəyərini müəyyən edilməsini daha sadə yolla aydınlaşdırmağa çalışaq. Gömrük dəyərini düzgünlüyünə nəzarət edən gömrük orqanları ilk növbədə malın bir ölkədə olan istehsalçıdan (*satıcıdan*), digər ölkədə olan istehlakçıya (*alıcıya*) çatdırılması ilə əlaqədar xərclərin strukturunu müəyyən etməlidir. Bu struktur 4 hissədən ibarətdir [5]:

Burada:

α - malın dəyərini qiymətləndirilməsi (malın qiyməti),

β - ixracatçının ölkəsindəki xərclər (malın qablaşdırılması, markalaşdırılması, ölkə daxilində nəqliyyat, lisenziya xərcləri, ixrac üzrə vergi və rüsumlar, komisiyon haqları),

γ - ixracatçının sərhədindən idxalatçının sərhədinə kimi xərclər (*nəqliyyat, sığorta xərcləri*),

δ - idxalatçının ölkəsindəki xərclər (*idxal üzrə lisenziya xərcləri, rüsum və vergilər, ölkə daxilində malın nəqliyyat və anbarlaşdırılması xərcləri*)

IX - ixracatçı və **ID** - idxalatçı; **Q** – ölkə daxilində sərbəst bazar qiymətidir.

Onda, verilənlərə əsasən ümumi düstur aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$Q = \alpha + \beta + \gamma + \delta$$

Ümumi düstura əsasən malın gömrük dəyərini qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimi ifadə olunacaqdır:

$$I \text{ üsul} = \alpha + \beta + \gamma + XM$$

Burada, **XM** - yuxarıda sadalanan xərc maddələridir {5}.

I üsuldan aşağıdakı hallarda gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üçün istifadə oluna bilməz:

- ❖ ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlər, malların təkrar satıla biləcəyi coğrafi bölgə məhdudiyyətləri və malların qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən digər məhdudiyyətlər istisna olmaqla (əgər alıcının qiymətləndirilən mal üzrə hüquqları sahəsində məhdudiyyətlər nəzərdə tutulursa);
- ❖ malın satışı və sövdələşmə qiyməti təsiri nəzərə alın bilməyən şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılıdırsa;
- ❖ deklarant tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı istifadə olunan məlumatlar sənədlərlə təsdiq olunmamışsa və ya kəmiyyətə təyin edilən, dəqiq və obyektiv məlumatlara əsaslanmırsa,
- ❖ sövdələşmə iştirakçıları qarşılıqlı olaraq bir-birlərindən asılı olan şəxslər olarsa.

Lakin əgər bu hallarda qarşılıqlı münasibət həqiqətən də sövdələşmənin qiymətinə təsir göstərməyibsə və bunu deklarant sübut edə bilirsə, bu zaman I üsul tətbiq edilə bilər.

II üsul. Gömrük dəyərinin müəyyən olunmasında eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu - bu üsulun tətbiq edilməsində gətirilən mallarla eyni olan malların sövdələşmə qiyməti əsas götürülür. Eyni mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə, o cümlədən də aşağıdakı parametrlərinə görə gətirilən mallardan fərqlənməyən mallar başa düşülür:

- təyinatı və xarakteristikası (*fiziki xüsusiyyəti*);
- keyfiyyəti, mal nişanının olması və bazardakı nüfuzu;
- malın mənşə ölkəsi;
- istehsalçısı.

Qeyd olunan tələblər malların identikliyi üçün ümumi və əsas tələblər hesab olunur. Buna görə də malların xarici görünüşündə cüzi fərqlər olduqda, digər cəhətləri isə bu bəndin tələblərinə uyğun gəldikdə, həmin fərqlər götürülən malların eyni olduğunu inkar etmək üçün əsas sayıla bilməz.

Malların eyni hesab edilməsindən gömrük orqanının imtinası üçün yeganə səbəb kimi aşağıdakılardan biri gətirilməlidir, əks halda bu imtina əsassız hesab edilməlidir:

- ❖ əgər qiymətləndirilən mal müqayisə edilən mallarla bir ölkədə istehsal edilməyibsə;
- ❖ həmin mallar eyni istehsalçı tərəfindən deyil, digər şəxs tərəfindən hazırlanıbsa;
- ❖ gətirilən malların layihələri, dizaynları, çertyoj işləri idxalatçı ölkədə hazırlanıbsa.

Azərbaycan Respublikasının «Gömrük tarifi haqqında» Qanununun 19-cu maddəsinin müddəalarında əsasən eyni malların sövdələşmə qiyməti gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün o vaxt əsas götürülə bilər ki, həmin mallar:

- respublikamızın gömrük ərazisinə gətirilmək üçün satsın və ya hər hansı bir digər formada özgəninkiləşdirilsin;
- qiymətləndirilən malların gətirilməsi ilə eyni vaxtda və ya həmin vaxtdan 90 gün əvvəl gətirilsin;
- qiymətləndirilən mallarla eyni kommersiona şərtləri ilə və təxminən eyni miqdarda gətirilsin.

Əgər eyni mallar başqa miqdarda və başqa kommersiona şərtləri ilə gətirilmişdirsə, deklarant onların qiymətlərində bu fərqlərə uyğun düzəlişlər etməli və bunların əsaslı olduğunu gömrük orqanlarının qarşısında sənədlərlə sübut etməlidir və əgər II üsuldən istifadə olunarkən malların bir neçə sövdələşmə qiyməti aşkar olunarsa, bu zaman idxal edilən malların gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün həmin qiymətlərdən ən aşağı səviyyəyə malik olanı götürülür.

III üsul. Gömrük dəyərinin eynicinsli malların sövdələşmə qiymətinə əsasən təyin edilməsi üsulu - yəni III üsul ilə müəyyən edilməsi də bir çox cəhətlərinə görə, demək olar ki, II üsulla eyni qaydada həyata keçirilir.

Bu üsulun II üsuldən yeganə fərqi burada gətirilən malların gömriik dəyərini təyin etmək üçün eyni malların deyil, eynicinsli malların sövdələşmə qiymətlərinin əsas götürülməsidir.

Eynicinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da, qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə yetirən və kommersiona baxımından bir-birini əvəz edə bilən mallar başa düşülür. Malların eynicinsli hesab edilməsi meyarları aşağıdakılardır:

- təyinatı və xarakteristikası;
- keyfiyyəti, mal nişanının olması və bazardakı nüfuzu;
- mənşə ölkəsi.

Malların eynicinsli hesab edilməsi üçün müəyyən edilən bu tələblərin eyni mallar üçün olan tələblərlə müqayisə etsək aydın olar ki, eyni mallarla eynicinsli mallar arasında bir o qədər də əsaslı fərq yoxdur. Sadəcə, əgər yuxarıdakı şərtlərlə yanaşı malın istehsalçısı eynidirsə o, identik fərqlidirsə eynicinsli mal hesab edilir. II üsul gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün istifadə edildiyi halda, yuxarıda göstərilmiş şərtlərə riayət edilməklə gətirilən mallarla eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti əsas götürülür.

Aşağıda göstərilmiş 2 halda mal eynicinsli hesab edilmir:

- mallar müxtəlif ölkələrdə istehsal edilibsə;
- mallarla aparılan layihələşdirmə, təcrübə-konstruktor, bədii tərtibat, dizayn, eskiz, çertyoj və s. işlər malın gətirildiyi ölkədə aparılıbsa.

IV üsul. Dəyərin çıxılması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və ya eynicinsli mallar idxalatçı ölkənin ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən, yəni gətirildiyi kimi də satıldıqda tətbiq oluna bilər.

Gömrük dəyəri dəyərin çıxılması üsulu ilə müəyyənləşdirildikdə, ilk öncə mal-

ların gətirildiyi tarixdən ən çoxu 90 gün əvvəl idxalatçı ölkənin ərazisində qiymətləndirilmiş və satıcıdan heç bir qarşılıqlı asılılığı olmayan alıcıya satılmış eyni, yaxud eynicinsli malların ən böyük partiyasının sərbəst bazar qiymətləri təyin olunur. Sonra isə bu qiymətdən aşağıdakı xərc maddələri çıxılır:

- komisiyon mükafatlandırılmaları üçün ödənilmiş xərclər, mənfəətə əlavələr və ölkəyə gətirilən eyni növ malların satılması ilə əlaqədar ümumi xərclər;
- malların idxalı və satışı ilə əlaqədar olaraq idxalatçı ölkədə ödənilməli olan idxal gömrük rüsumlarının, vergilərinin, yığımların və digər ödənişlərin cəmi;
- malların gətirildiyi ölkədə onların daşınmasına, yüklənməsinə, boşaldılma işlərinə, sığortasına və s. sərf olunan xərclər.

Göründüyü kimi bütün bu xərclər idxalatçı ölkənin daxilində çəkilmiş xərclərdir. Ona görə də gömrük dəyərinin I üsulla müəyyən edilməsinin şərhində verilən ümumi düstura əsasən bu xərclərin hamısının cəmini δ ilə işarə etsək onda, dəyərin çıxılması üsulunu qısa olaraq belə göstərmək olar:

$$\text{IV üsul} = Q - \delta$$

Yəni IV üsul malın daxili bazardakı sərbəst bazar qiymətindən alıcının birbaşa və dolayı yolla çəkdiyi bütün xərclərin çıxılmasıdır.

Qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malların gətirilmə anındakı vəziyyətdə satılması halları olmayıbsa, deklarantın xahişinə əsasən bu bölmənin yuxarıdakı bəndlərinin müddəalarına riayət etmək şərti ilə emal mərhələsini keçmiş mal vahidlərinin qiymətlərindən istifadə etməklə əlavə dəyər düzəlişi edilməlidir.

V üsul. Gömrük dəyəri dəyərin toplanması üsulu ilə müəyyən edilərkən, malın aşağıdakıların toplanması yolu ilə hesablanmış qiyməti əsas götürülür:

- ❖ materialların dəyəri və istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən malın istehsal xərcləri - α
- ❖ ixrac edən ölkədən eyni növlü malların idxalatçı ölkədə satışı üçün səciyyəvi olan xərclər, o cümlədən nəqliyyat, yüklənmə yerində sığorta xərcləri və sairə - β
- ❖ idxalatçı ölkəyə belə malların göndərilməsi nəticəsində ixrac edənin əldə etdiyi mənfəətin bir hissəsi - γ

Düstura əsasən dəyərin toplanılması üsulunun yuxarıda göstərilən bütün elementləri müvafiq olaraq α , β və γ -ni formalaşdırır. Buradan isə dəyərin toplanması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsini qısa olaraq aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$\text{V üsul} = \alpha + \beta + \gamma$$

Qanunvericiliyə əsasən gömrük dəyərinin hesablanması üsullarından yalnız dəyərin toplanması (*IV üsul*) və çıxılması (*V üsul*) üsullarının istənilən ardıcılıqla tətbiq edilə bilər. Bu müddəanı riyazi-iqtisadi moddelləşdirmə ilə aşağıdakı kimi izah etmək olar.

$$\text{Ümumi düstur: } Q = \alpha + \beta + \gamma + \delta$$

Ümumi düsturdə δ -nü bərabərliyin sağ tərəfinə keçirsək onda aşağıdakı bərabərlik alınır:

$$Q - \delta = \alpha + \beta + \gamma$$

Gömrük dəyərinin təyin edilməsinin IV və V üsullarının ifadə edildiyi düsturlar aşağıdakı kimidir:

$$V \text{ üsul} = Q - \delta \text{ və } IV \text{ üsul} = \alpha + \beta + \gamma \quad [5]$$

Əgər bu düsturları ümumi düsturdən çıxarışda yerinə qoysaq onda aşağıdakı bərabərlik alınır:

$$IV \text{ üsul} = V \text{ üsul}$$

Bərabərlik sübut olunur, IV və V üsullar mahiyyətcə eyni olduğundan müstəsna hal olaraq onların istənilən ardıcılıqla tətbiqinə yol verilir.

VI üsul. Əgər gömrük dəyəri əvvəlki üsulların ardıcıl tətbiqi nəticəsində deklarant tərəfindən müəyyən edilə bilmirsə və ya gömrük orqanları tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində bu üsullardan istifadə oluna bilməməsi əsaslandırılırsa, onda qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri beynəlxalq gömrük təcrübəsinə əsasən müəyyən edilir.

Belə müəyyənedilmə gömrük dəyərinin təyin edilməsinin ehtiyat üsulunu təşkil edir. Ehtiyat üsulunun tətbiqi ilə gömrük dəyəri təyin edilərkən idxalatçı ölkənin gömrük orqanı onun sərəncamında olan bütün qiymət məlumatlarını deklaranta təqdim edir.

Lakin bu üsulun da tətbiqində məhdudiyətlər nəzərdə tutulur. Belə ki, bu üsulla malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün aşağıdakılar əsas götürülə bilməz:

- idxalatçı ölkənin daxili bazarında həmin malın qiyməti;
- idxalatçı ölkənin daxili bazarında həmin malla milli mənşəli eyni və ya eynicinsli malların qiyməti;
- malları gətirən ixracatçının ölkəsinin üçüncü bir ölkəyə göndərdiyi malların qiyməti;
- malın kortəbii, heç bir əsasa söykənmədən birtərəfli müəyyən olunmuş qiyməti [5.7].

Gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi çox ciddi bir məsələdir və buna görə də onun müəyyənləşdirilməsindəki bütün təqsirli çatışmazlıqlar hər bir halda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətə səbəb olur.

Gömrük orqanlarında malların buraxılmasının əsassız olaraq gecikdirilməsinin qarşısını almaq üçün gömrük dəyərinə nəzarət prosesi qısa müddətdə həyata keçirilməlidir. Malın gömrük rəsmiləşdirilməsi müddətində deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini təsdiq etmək mümkün olmadıqda, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq qaydada malın buraxılmasına gömrük orqanı göstəriş verə bilər.

Gətirilən malın gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanı isə, seçilmiş metoda uyğun olaraq deklarant tərəfindən təqdim edilmiş sənədlər də daxil olmaqla gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

7. Nəticə

Hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi ölkənin milli maraqlarından irəli gələn daxili və xarici siyasətinin elmi əsaslara malik strateji xəttini hazırlamaq, iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək və ölkənin bütün potensialını onların reallaşdırılmasına yönəltməkdir. Bu baxımdan gəlirlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasını təmin etmək məqsədilə gömrük rüsumlarının toplanmasının təkmilləşdirilməsi, modernləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinə investisiya qoyulmasının həvəsləndirilməsindən və gömrük tarifləri ilə manipulyasiyadan tutmuş müvafiq istehsal sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, milli iqtisadiyyatı, o cümlədən ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması, malların idxalının tənzimlənməsi vasitəsi ilə tədiyyə balansının tarazlığının təmin edilməsi, daxili istehsal mallarının ixracının artırılmasına şərait yaradılması və iqtisadi siyasətin digər vasitələrindən istifadə etməklə məqsədyönlü gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Aydındır ki, gömrük rüsum və vergiləri dövlətin iqtisadi siyasətində mühüm rol oynayır. Vergi tənzimlənməsi üsullarından istifadə edilməsi vergilərin tənzimləyici funksiyasından maksimum dərəcədə istifadə etməyə maneçilik törədən fiskal funksiya ilə bağlı ziddiyyətlərlə müşayiət olunur. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsinin əsas problemi vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasıdır. Optimal vergi sisteminin qurulması iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi dərəcələrindən asılıdır.

Respublikamızın xarici ticarət siyasəti bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla ilk növbədə milli rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və inkişafına əsaslanmalıdır.

Aydındır ki, gömrük siyasətinin əsasını xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri təşkil edir. Gömrük tarif sisteminin əsas məqsədlərindən biri də gömrük idxal rüsumlarının tətbiqi nəticəsində yığılacaq vəsaitlə dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsini, eyni zamanda onun diferensiallaşdırılması yolu ilə ölkədə milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün müəyyən proteksionist siyasətin həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Eyni zamanda beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq qeyd etməliyik ki, proteksionist tarif sistemi qısa dövr üçün nəzərdə tutulmalıdır. Milli istehsal dinamik inkişaf etdikdən sonra artıq onu qorumaq lazım deyil, onu rəqabət mübarizəsinə buraxmaq lazımdır.

Hazırda dünyada qloballaşma prosesi gedir. Qloballaşma prosesinin gətirdiyi bir şəraitdə proteksionist bir tarif sistemi ortaya qoyulursa, bu mənfi hal kimi qəbul olunur. Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmaq istədiyi halda belə siyasətin yürütməsinin əsas səbəbi yerli istehsalı qorumaqdır. Qonşu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu sis-

tem yaxın dövr üçün nəzərdə tutulmalıdır. Proteksionist tarif sistemi dünyanın hər yerində əgər uzun müddətli qalırsa, artıq mənfi nəticələrinə gətirib çıxarır.

Diqqət edilməli məsələlərdən biri də idxal-ixrac əməliyyatlarında gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi mexanizminin beynəlxalq təcrübəyə daha yaxınlaşdırılması və gətirilən malların gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi üsuluna üstünlük verilməsidir. Eyni zamanda gömrük dəyərini müəyyən etmək və gömrük dəyərini gömrük orqanına bəyan etmək səlahiyyətlərinə malik deklarantın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqları genişləndirilməli, gömrük orqanının deklarantın fəaliyyətinə müdaxiləsi istiqamətində mövcud mexanizmlər tamamilə ləğv edilməlidir. Qabaqcıl ölkələrin gömrük işi sahəsində təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi, beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılan gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən işlər, gömrük-tarif siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, gömrük infrastrukturunun möhkəmləndirilməsi tədbirləri bu yeniləşmənin əsas prinsiplərini təşkil etməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2010. Bakı: «Səda», 2010, 840 s.
2. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: «Nasi», 2002, 447 s.
3. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: «Elm», 2005, 468 s.
4. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
5. Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı: 2008, 399 s.
6. Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev M.C. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: «Şərq-Qərb», 2009, 452 s.
7. Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
8. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2007, 256 с. (Babuşkina A.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. M.: Maliyyə və statistika, 2007, 256 s.)
9. Самедзаде З.А «Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы», Баку: «НУРЛАР», 2004, 936 с. (Səmədzadə Z.A. «Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri», Bakı: «NURLAR», 2004, 936 s.)
10. www.azstat.org - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
11. www.az-customs.net - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Рзаев Парвиз Гафар оглы

Министерство по налогам Азербайджанской Республики,
доктор философии по экономике,

Механизмы тарифного регулирования внешнеторговых операций**Аннотация**

Цель исследования - изучение проблем оптимального тарифного регулирования, направленного на стимулирование национальной экономики и предпринимательства, защиты внутреннего рынка и обоснование применения эффективных механизмов с учетом международного опыта.

Методология исследования - системный подход, сравнительный анализ

Выводы исследования - представлены научно обоснованные предложения для совершенствования законодательной базы по тарифному регулированию внешнеторговых операций и для поддержки предпринимательства.

Ограничения исследования - требуется расширенное исследование имеющихся проблем в сфере тарифного регулирования внешней торговли.

Практическая значимость исследования - повышение эффективности механизмов тарифного регулирования внешнеторговых операций и расширение предпринимательства.

Оригинальность и научная новизна исследования - определение и научное обоснование направлений повышений стимулирующей роли механизмов экономического регулирования операций по прохождению таможенной границы материальной и интеллектуальной собственности

Ключевые слова: *операции внешней торговле, таможенный тариф, таможенные пошлины, налоги.*

Rzayev Parviz Gafar oqli

Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic, Doctor of Philosophy in Economics

Mechanisms of tariff regulation of the foreign trade operations**Abstract**

Purpose - studying of problems optimum tariff the regulation, directed on stimulation of national economy and business, protection of home market and a substantiation application of effective mechanisms taking into account the international experience.

Design/methodology - the system approach, the comparative analysis

Findings - are presented scientifically well-founded offers for perfection of legislative base on tariff regulation of the foreign trade operations incrising business

Research limitations/implications - the expanded research of available problems in sphere of tariff regulation of foreign trade is required.

Practical implications - increase of efficiency of mechanisms tariff regulation of the foreign trade operations and expansion business.

Originality/value - definition and a scientific substantiation of directions of increase of a stimulating role of mechanisms economic regulation of operations on passage by customs of border material and intellectual property

Keywords: *operations to foreign trade, custom duties, the customs duties, taxes.*

JEL Classification Codes: F13, K12, K33

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19.05.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 06.06.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 07.07.11.